

Martin Wright¹

ELŐSZÓ

Első pillantásra úgy tűnhet, hogy a börtönbüntetés és a helyreállító igazságszolgáltatás két külön világot képviselnek. A szabadságvesztés kirovásának elsődleges célja az elítélt megbüntetése azért, amit elkövetett (a múltban), míg a resztoratív² igazságszolgáltatás célkitűzése az emberi kapcsolatok, valamint az áldozat és az elkövető életének „helyreállítása” (a jövőben).

A börtönök a világ minden részén az igazságszolgáltatás alapvető eszközei közé tartoznak: ma világszerte kb. 10 millió fogvatartott raboskodik különböző létesítményekben. Ami a jelen könyvben tárgyalt országokat illeti, kevesebb mint 100 fogvatartott jut 100 000 német vagy belga polgárra és kb. 150 fogvatartott jut 100 000 magyar vagy brit polgárra (Walmsley, é. n.). Nagy-Britanniában és számos más országban a börtönök kihasználtsága maximális, ami megnehezíti konstruktív tevékenységek megszervezését és lebonyolítását a létesítményekben. Nem nehéz felsorolni a börtönbüntetés negatív vonatkozásait, valamint érveket felsorakoztatni amellett, hogy miért lenne előnyös lényegesen kisebb mértékben alkalmazni a szabadságvesztést.

1 Martin Wright, PhD: a Howard League for Penal Reform szervezet korábbi igazgatója, jelenleg a Lambeth Mediation Service igazgatóhelyettese és önkéntes mediátora

2 A tanulmánykötetben a *resztoratív, helyreállító és jóvátételi* kifejezéseket egymás szinonimájaként alkalmazzuk.

Egyes következmények szinte törvényszerűek. Ezek közé tartozik a családok szétszakítása, a fogvatartottak közösségének negatív hatása, a börtönök szigorú rendje és a megbélyegzés, amely az elkövetőt szabadulását követően a külvilágban várja. Más tényezők tovább súlyosbítják a helyzetet a börtönökben, ilyen például az unalom; a munka és más tartalmas elfoglaltság hiánya; a szabályokhoz való alkalmazkodás a felelősségteljes, önálló gondolkodás kialakulása helyett; vagy éppen a szabályokkal szembeni lázadás. Szélsőséges esetekben megjelenik a „hospitalizáció” jelensége (amikor az elkövető annyira hozzászokik a benti körülményekhez, hogy a kinti világban már nem boldogul), vagy az elítélt önmagára veszélyessé válik (főleg női elítélteknél jellemző), esetleg öngyilkosságot követ el. A börtönbüntetéssel kapcsolatos fenti sajátosságok és tényezők kivétel nélkül a fogvatartottakhoz kapcsolódnak, nem pedig az áldozatokhoz.

E nehézségek (és gyakran az azokat előidéző és fenntartó hivatalok és hatóságok) ellenére számos börtön személyzete próbál konstruktívabb programokat biztosítani az elítéltek számára. Idetartozik például a munka lehetősége, a rekreációs programok, a bűnelkövető magatartással kapcsolatos programok, köztük a drog- és alkoholfüggőség kezelése, a kognitív viselkedésterápia, az indulatkezelés, valamint az alapvető tanulási és egyéb készségek fejlesztését célzó programok.

A 18. századi angol börtönreformer, John Howard, miután számos európai börtönt meglátogatott, a következő gondolattal állt elő: „Létezik egy módszer a leginkább kétségbeesett fogvatartottak kezelésére, amely mind az ő szempontjukból, mind pedig a társadalom szempontjából előnyös. Sokuk okos és érzékeny – kezeljük hát őket higgadtan, de határozottan. Mutassuk meg nekik, hogy van bennünk emberség és hogy célunk az, hogy a társadalom hasznos tagjává tegyük őket” (Howard, 1792: 39).

A resztoratív igazságszolgáltatás új lehetőséget kínál arra, hogy a börtönöket humánusabbá, ugyanakkor hatékonyabbá tegyük. Három különböző formában alkalmazható. Egyrészt közösségi szankciók formájában, amely lehetővé teszi a börtönbüntetés alkalmazásának elkerülését. Ez egy nagyon ígéretes irány, de kívül esik a jelen könyv hatókörén. Másrészt lehetőséget nyújthat az áldozat és az elkövető találkozására. Lényegében ez a helyreállító igazságszolgáltatás egyik legfontosabb eleme. A jelenlegi felfogásnak megfelelően a bíróságok számos bűncselekmény esetén elkerülhetetlennek tartják a börtönbüntetés alkalmazását. Ám a szabadságvesztéssel párhuzamosan alkalmazható lenne egy resztoratív folyamat is, amely segítene az elkövető gondolkodásmódjának átformálásában, valamint az áldozatoknak is támogatást nyújthatna, például azáltal, hogy lehetővé tenné számukra, hogy választ kapjanak kérdéseikre és tudassák az elkövetővel, milyen hatással volt életükre az ellenük elkövetett cselekedet. Továbbá, ha az áldozat és az elkövető ismerik egymást vagy legalább egymáshoz közel élnek, a resztoratív igazságszolgáltatás lehetőséget kínál arra, hogy személyesen találkozzanak és feloldják egymástól való félelmüket. Egyes dokumentált esetekben a resztoratív találkozó a poszttraumás stressz tüneteit is enyhítette (Sherman és Strang, 2007: 64).

A resztoratív igazságszolgáltatás harmadik alkalmazási területe maga a büntetés-végrehajtás. A fogvatartottak között gyakran alakul ki konfliktus. Az érintetteknek és a börtönszemélyzetnek egyaránt érdekében áll, hogy ezeket a konfliktusokat erőszakmentesen

rendezték. A resztoratív gyakorlatok a fogvatartottak és a személyzet közötti konfliktusok kezelésére is alkalmasak (ha például egy börtönőr úgy érzi, hogy valamelyik fogvatartott inzultálta vagy egy fogvatartott úgy gondolja, hogy rendszeresen értelmetlen dolgokra utasítják). Ahhoz, hogy a börtönök szigorú fegyelemre épülő rendszerébe beépüljön a resztoratív szemlélet, mindenekelőtt el kell nyerni az érintettek és a döntéshozók támogatását. Ennek birtokában azonban lehetőség nyílik arra, hogy megvalósítsuk John Howard elképzelését, és olyan módszereket alkalmazzunk, amelyek az elkövetők és a társadalom szempontjából egyaránt előnyösek. Olyan esetekben természetesen, amikor a resztoratív módszerek alkalmazása nem célravezető, továbbra is szükség lesz fegyelmező eszközök alkalmazására. Ám minél szélesebb körben alkalmazzuk a resztoratív gyakorlatokat, annál ritkábban kerül sor ilyen esetekre.

Ezek lennének tehát a resztoratív gyakorlatok alkalmazásának előnyei börtönkörnyezetben. Vagy talán túl optimista ez a jövőkép? Valószínűleg nem, hiszen már most is számos helyen eredményesen alkalmazzák az új szemléletet. A folyamat néhány évtizeddel ezelőtt indult, részben resztoratív gyakorlatok alkalmazásával. Az 1980-as évek közepén a VOIC projekt keretében olyan áldozatok, akik ellen betöréses lopást követtek el, lehetőséget kaptak arra, hogy fiatalkorú elkövetőkkel (de nem azzal, aki hozzájuk betört) találkozzanak a délkelet-angliai Kent városában lévő Rochesteri Fiatalkorúak Intézetében (Launay and Murray, 1989). Körülbelül ugyanebben az időben Németországban egy program keretében nők tartottak 40 előadásból álló szemináriumsorozatot a szexuális szerepekről (Geschlechtsrollenseminare) szexuális bűncselekmény elkövetése miatt elítélt fiatalkorúak számára a Hamelni Fiatalkorúak Intézetében (Tügel és Heilemann, 1987). Egy nemrégiben megjelent könyv eseteleírásokat közöl elkövetők és áldozatok (vagy emberölés esetén az áldozatok hozzátartozói) közötti találkozókról az Egyesült Államokban. Egy meggyilkolt fiatal nő édesanyja programot indított *Victims' Voices Heard* (Az áldozatok érzései) címmel. Annak ellenére, hogy a programba rendkívül súlyos bűncselekményeket elkövető fogvatartottakat vontak be, jellemzően mind az áldozatok, mind az elkövetők hasznosnak ítélték a találkozókat. Egy esetben (betöréses lopás és nemi erőszak) az elkövetőt teljesen magára hagyta a családja, és szabadulása után csak áldozata és annak férje nyújtott számára támogatást (Miller, 2011: 67). Az Egyesült Királyságban megjelent egy kézikönyv a resztoratív igazságszolgáltatás alkalmazásáról a börtönökben (Edgar és Newell, 2006, utóbbi szerző korábban börtönigazgató volt), és az ország több létesítményében (pl. Gloucester és Swansea) ténylegesen alkalmazzanak resztoratív gyakorlatokat (ezekről a Resztoratív Igazságszolgáltatási Bizottság Resolution című hírlevelének 2010. téli és a 2011. őszi száma ad áttekintést). E projekteket annak ellenére sorolhatjuk a resztoratív igazságszolgáltatás körébe, hogy némelyikük nem teljes mértékben resztoratív, amennyiben inkább az áldozatok iránti empátia kialakítására koncentrál, és nem foglal magában az áldozatok és az elkövetők közötti közvetlen dialógust. Indultak programok fiatalkorú fogvatartottak számára is, a felnőtt elkövetők számára kidolgozott REMEDI (Restorative Justice and Mediation Initiatives) projekt pedig egy, az állam által finanszírozott, átfogó kutatási program részét képezte (Shapland és szerzőtársai, 2011).

Magyarországon – a MEREPS keretében – sor került olyan programokra, amelyek keretében resztoratív módszereket vezettek be büntetés-végrehajtási intézetekben. A kutatási programok egyrészt annak felmérését célozták, hogy hajlandók és képesek-e az elkövetők mediációs folyamatokban részt venni elítélésüket követően, másrészt igyekeztek képet alkotni arról, hogyan viszonyul a börtönszemélyzet a resztoratív szemlélethez (azok esetében, akik egyáltalán hallottak a resztoratív igazságszolgáltatásról). Ezt követően akciókutatás keretében megvizsgálták az alkalmazott resztoratív módszerek eredményeit, ideértve a konferenciát, a családi csoportkonferenciát, a mediációt és a támogató köröket. A fentiek mellett a fogvatartottak közötti konfliktusok kezelésére is bevezettek resztoratív megoldásokat.

A resztoratív gyakorlatok bevezetése a börtönökben természetesen nem egyszerű feladat. E könyv legnagyobb erénye éppen az, hogy sorra veszi azokat a főbb problémákat, amelyek a resztoratív szemlélet bevezetését nehezítik a büntetés-végrehajtásban. A resztoratív igazságszolgáltatás támogatói mind ez idáig nem szenteltek kellő figyelmet a gyakorlati problémáknak. Számos projekt „resztoratívként” fut, miközben valójában nem tükrözi a resztoratív igazságszolgáltatás alapelveit (ugyanakkor olyan is előfordul, hogy egy részben resztoratív program nem használja ezt a jelzőt). A tapasztalatok alapján a fogvatartottak esetében fennáll annak kockázata, hogy azért vállalják a resztoratív folyamatokban való részvételt, mert úgy gondolják, hogy abból valamilyen konkrét előnyük származik. Szintén reális veszély, hogy a börtönszemélyzet csak azért mutat érdeklődést az új szemlélet iránt, hogy jó pontokat szerezzen a vezetőségénél, vagy olyan módszereknek tekinti a resztoratív megoldásokat, amelyekkel gyorsan és egyszerűen rendezhetők a problémák. Ez utóbbi természetesen nem feltétlenül jelent problémát, hiszen ha a személyzetnek valóban kevesebb idejét köti le a konfliktusok rendezése, az minden érintett számára előnyös.

A kísérleti projekt eredményei rámutattak arra, hogyan befolyásolhatja pozitívan a resztoratív igazságszolgáltatás egy szigorú fegyelemre és hierarchiára épülő intézmény kommunikációs kultúráját, és hogyan jelentheti az első lépést egy olyan folyamatban, melynek célja az, hogy mind a börtönszemélyzet tagjai, mind pedig a fogvatartottak lehetőséget kapjanak és képessé váljanak szükségleteik kommunikálására, és hogy az érintettek valóban higgyenek a dialógus és az együttműködés lehetőségében.

Németországban a börtönök személyzetének túlnyomó része ismeri az áldozat–elkövető mediációt, de csak kevesen vannak tisztában a családi csoportkonferenciák és a támogatói körök működésével. Célszerű lenne ezen a helyzeten változtatni, különösen annak tükrében, hogy a mediációs programok mellett a másik két resztoratív módszerrel kapcsolatban is indult már program. Belgium szintén támogatja a mediáció alkalmazását börtönkörnyezetben. Ennek jegyében – talán a világon egyedülálló módon – a belga hatóságok resztoratív tanácsadókat is alkalmaztak a börtönökben, akiknek feladata nem az volt, hogy egyénileg foglalkozzanak a fogvatartottakkal, hanem az, hogy a börtönök kultúráját resztoratív irányba mozdítsák el. A tanácsadók intézményét azonban 2008-ban konkrét indoklás nélkül megszüntették (Van Doosselaere és Vanfraechem, 2011: 60).

Egyes országokban, de legalábbis egyes intézményekben a resztoratív gyakorlatok egyre inkább beépülnek a hagyományos büntető szemléletű börtönrendszer működésébe. A tapasztalatok alapján a két különböző szemlélet sikerrel alkalmazható párhuzamosan,

és a resztoratív gyakorlatok hatással vannak a börtönkultúrára. A börtönök vezetői és személyzete a beszámolók alapján nem érzik úgy, hogy veszítenének hatalmukból, viszont egyre inkább arra használják, hogy önálló gondolkodásra és önreflexióra készítsék a fogvatartottakat, amivel kivívják azok bizalmát. Talán idővel a bíróságok is úgy látják majd, hogy a resztoratív folyamat eredményesen alkalmazható a börtönbüntetés kiváltására, bár bizonyos elkövetők esetében nyilvánvalóan elkerülhetetlen lesz a szabadságvesztés alkalmazása, mások számára pedig talán lehetőséget nyújt majd egy resztoratív börtönben letöltött büntetés arra, hogy szembenézzenek önmagukkal, és idővel találkozzanak áldozatukkal.

A szakirodalomban megjelent a „resztoratív szemléletű fogvatartás” gondolata is (Blad, 2006: 144-6). Ez az új paradigma kiutat kínál a hagyományos büntetőrendszer zsákutcájából, ugyanakkor a koncepció támogatóinak ügyelnie kell arra, hogy a szakma és a közvélemény ne úgy tekintsen az új koncepcióra, mint olyasvalamire, ami minden problémára megoldást nyújt. A resztoratív „mozgalmat” tehát gyakorló szakemberek indították el, most azonban már a kutatókon – például a MEREPS projekt munkatársain – a sor, nekik kell konstruktív és kritikus megközelítéssel rendszerezniük és értékelniük a resztoratív szemlélettel kapcsolatos eredményeket és lehetőségeket.

A könyv a kutatókat és a terepen dolgozó szakembereket egyaránt arra inspirálhatja, hogy tovább dolgozzanak a resztoratív folyamat előmozdításán.